

Irena Wygodzka

Meno za slobodna

Beitner

Miesto narodenia

Magdeburg, Nemecko

Rok narodenia

1922

Miesto úmrtia

Varšava, Poľsko

Rok úmrtia

2014

Rodinné zázemie

Volám sa Eni Wygodzka, rodená Beitnerová. V dokladoch som mala uvedené meno Erna, ale moji priatelia a rodina ma vždy volali Eni. Jeden z mojich bratrancov ma volal Koziula [z poľského slova *koza*], pretože som bola divoká a neposedná... Irena – to bolo až po mojom návrate do Poľska v roku 1947.

**Irena so svojím otcom,
Hermanom Beitnerom**
1935

Otcova rodina pochádzala z Dąbrowej Górniczej a matkina z Będzina. Z otcovej strany si pamätám len starkého. Moji starí rodičia mali železiarstvo... Musel to byť rodinný podnik. Rodné meno mojej matky je Londner. Jej rodičia zomreli skoro, vôbec som ich nepoznala. Matkin otec mal obchod v Będzine, tiež železiarstvo, ale to je všetko, čo o nich viem. Je veľmi pravdepodobné, že rodiny mojich rodičov sa zoznámili prostredníctvom obchodu – svojich železiarstiev. Navyše došlo k dvojitému manželstvu medzi dvoma rodinami. Najprv sa otcov brat Tobiasz oženil s matkinou sestrou Maniou. A na tejto svadbe sa moja matka musela zoznámiť s Tobiaszovým bratom. Pravdepodobne sa do seba zamilovali, ale matka o tom nikdy nehovorila. Boli to rodiny, ktoré sotva vychádzali s

peniazmi. Aspoň myslím.

Matka sa volala Bala, ale v dokumentoch mala tuším meno Bajla. Podpisovala sa aj Balbina. Pamätám si, že otec oslovoval mamu Balcia. Keď sa medzi sebou rozprávali v jidiš, mama volala otca Heršeľ, ale keď hovorili po poľsky, tak Herman.

Pamätám si, ako mi mama povedala, že na otca čakala sedem rokov, pretože bol počas prvej svetovej vojny v armáde. To bolo v rokoch 1914 až 1918 a myslím si, že sa vzali v roku 1919, pretože môj brat Natan sa narodil v roku 1921 a ja v roku 1922. Po svadbe odišli rodičia do Magdeburgu. Bola totiž veľká kríza [v Poľsku], preto otec odišiel do Nemecka hľadať si prácu. Domnievam sa, že to muselo byť v roku 1920.

Detstvo, dospievanie, náboženský život a vzdelávanie

Keď som mala dva roky, rodičia sa vrátili do Poľska. Išli sme do Katovic. Tam sa narodili moje dve sestry Zosia a Jadzia [Jadwiga]. V Katoviciach bol môj otec správcom nehnuteľností.

Matku vždy trápilo, že nemáme dosť peňazí. Avšak čo si ja pamätám, nebolo to až také zlé... Ale spomínam si, že rodičia vždy hovorili o tom, že sú zadlžení. Matka sa starala o dom, boli sme štyri deti, takže mala veľa práce. V tých časoch neexistoval luxus. Mali sme však jednu slúžku. Vždy to bola Poľka. Služky prichádzali a odchádzali, z rôznych dôvodov.

Doma sme hovorili po poľsky. Rodičia hovorili aj po nemecky a jidiš. My deti sme hovorili poľsky a nemecky. Jediná kniha, ktorú sme mali doma, bola v poľštine. Pamätám si, že to bol Tolstoj... Rodičia veľa nečítali. Nemali intelektuálne vzdelanie ani žiadne intelektuálne potreby. Boli to jednoduchí ľudia. Priatelia mojich rodičov boli Židia. S Poliakmi sme nemali blízke vzťahy. V meste síce žili tri národnosti – Poliaci, Židia a Nemci –, no neboli si veľmi blízke. Židia sa stretávali so Židmi a ostatní pravdepodobne so svojimi.

Matkino jedlo bolo kóšer. Rodičia slávili tradičné sviatky: Pesach, Chanuku, Purim. Matka v piatok zapalovala sviečky. Pri zapalovaní sviečok odriekala modlitby, ale v iných situáciách

Rodina Beitnerovcov v roku 1923

sa nemodlila. Do synagógy veľa nechodila, nebola žiadna náboženská fanatička. Otec síce chodil do synagógy, ale len na sviatky, v piatky (na šabat) nie. A už vôbec nie každý týždeň ako tí zbožní Židia. Nenosil bradu, bol pokrokovejší. V sobotu sme nič nerobili. Vtedy k nám prichádzali hostia. Nemyslím si však, že sme dodržiavali všetky tie obmedzenia. Varili sme, svietili sme, ale zasa pochybujem, že sme aj cestovali. Nesmeli sme jesť šunku, ale často sme si s kamarátmi kupovali šunkový sendvič a jedli ho pri bráne. Nikdy som nebola nábožensky založená. Pamätám si, že do synagógy som chodila len na veľké sviatky, no zvykli sme sa hrať v okolitých záhradách. Brat debatoval s otcom o náboženských otázkach a snažil sa mu dokázať, že Boh neexistuje, že si to všetko vymysleli ľudia. A my dievčatá sme sa o náboženstvo veľmi nezaujíjali.

Ako šesťročná som začala chodiť do základnej školy Bereka Joselewicza. Bolo to veľmi blízko nášho domu... No nebola som až taká dobrá žiačka. Raz som dokonca musela opakovať ročník, šiestu triedu. Áno, prepadla som z matematiky a fyziky. Pamätám si, že ma to veľmi zasiahlo. Rodičia ma doma netrestali. Bolo im to však ľúto, rovnako ako mne. Takže som základnú školu ukončila po ôsmich rokoch, pretože celkovo bolo ročníkov sedem a ja som jeden opakovala. Na učilište som začala chodiť v štrnástich [v roku 1936]. Bolo to odborné učilište Spolku poľských žien v Katoviciach, čisto dievčenská škola. Učili sme sa šiť, vyrábať korbety. Nechcela som pracovať v tomto odbore, keďže som však nebola až taká dobrá žiačka, rodičia ma poslali na odbornú školu, aby som sa naučila nejakému remeslu.

Otec bol členom Všeobecnej sionistickej organizácie [1]. Bol tam pokladníkom. Rodičia sa chceli presťahovať do Palestíny, ale nikdy nemali dosť peňazí na cestovné lístky pre celú rodinu, takže sme nikdy neodišli. Sionistické názory boli medzi otcovými bratmi populárne. Matka chcela, aby sme odišli, ale nebola členkou žiadnej sionistickej organizácie.

Môj brat Natan bol múdrejší a talentovanejší ako ja. Stále som sa s ním hádala, ale neskôr sme si boli blízki, mali sme sa veľmi radi. Natan nechcel ísť do Palestíny tak ako naši rodičia a ja. Nemal nič spoločné so sionizmom, bol skôr komunista.

**Irena Wygodzka s
priateľmi zo spolku Akiba
v Zakopanom 1936**

Ako deväťročná [1931] som vstúpila do sionistickej organizácie a jej členkou som bola až do konca. Povzbudzovali ma k tomu priatelia a rodičia nenamietali. Vstúpila som do Akiba [2]. V Akiba sme sa stretávali, učili sme sa hebrejsky, spievali sme nejaké piesne v hebrejčine. Bola to celkom zábava. Chceli sme odísť do Palestíny. Štúdium, diskusie, tábory – to všetko nás pripravovalo na emigráciu. Rozprávali nám o Palestíne... Veľa nám hovorili o morálke, hrdosti, láske k izraelskej zemi. Keď som mala 12 – 13 rokov, išla som prvýkrát do tábora. Chodila som do táborov s Akibou, možno raz s Ha-Noarom. Rodičom sa to veľmi nepáčilo. Museli mi to zaplatiť a bolo to drahé, ale vždy sa mi ich podarilo nejako presvedčiť.

Diskutovalo sa o aktuálnych udalostiach, politických a sexuálnych otázkach. Vďaka týmto diskusiám som si uvedomila svoju sexualitu. Bola som vtedy veľmi mladá, mala som 12 – 13 rokov. Čo sme vtedy vedeli? Nič. Naši rodičia nám nič nehovorili. Nerandila som. Nezamilovala som sa ľahko, no ak predsa len áno, bolo to platonické. Bol tam jeden chlapec menom Moniek Fajner. Bol z Będzinu. Moniek Fajner napokon odišiel do Palestíny, bolo to tuším v roku 1937. Písal mi listy, bol do mňa zamilovaný, ale ja som mu neodpisovala.

Druhá svetová vojna a holokaust

Asi deň pred vypuknutím vojny sme utiekli z Katovic, pretože sme sa báli Nemcov. Utekali všetci, nielen Židia. Nikto však nepočítal s tým, že nás dostihnú tak skoro. Boli sme niekde pri Olkúsi, vo Wolbrome. Potom sme sa vrátili do Sosnovca, k matkinej sestre [Manii] a otcovmu bratovi [Tobiaszovi], teda k mojím najbližším príbuzným.

No a potom sa začala tá hrozná okupácia. Bola som vzdorovité dievča, tak som sa rozhodla utiecť. Rodičom som nič nepovedala. S bratom sme sa rozhodli, že pôjdeme do Lvova, k Rusom. To bolo ešte v septembri 1939. Tak sme ušli z domu, išli sme zväčša pešo, občas sme sa viezli na nejakom voze táhanom koňmi. Došli sme do Krakova. Ukázalo sa však, že nemáme peniaze, tak sa môj brat vrátil do Sosnovca, aby nejaké zarobil. Vrátil sa s otcom [zo Sosnovca do Krakova]. Otec si uvedomil, že aj on musí utiecť, lebo bol správcom

činžiakov, kde žilo veľa Volksdeutsche [3], a hoci bol veľmi slušný človek, i tak mal nepriateľov... A odvtedy sme cestovali spolu. Mama a sestry zostali u strýka a tety v Sosnovci. Prešli sme Przemysl, v noci sme preplávali rieku San, prešli na sovietsku stranu a vydali sa do Lvova.

Prvých niekoľko mesiacov druhej svetovej vojny som teda strávila vo Lvove. Spočiatku by som situáciu nazvala dramatickou. Bolo tam veľa utečencov z celého Poľska. Otec nám nakoniec prenajal izbu u Sewerinovcov. Rodinu Sewerinovcov tvorila matka so synom a dcérou. Boli to Poliaci, veľmi milí a slušní ľudia. Natan sa chcel zapísať na strednú odbornú školu, ale nechceli ho prijať, lebo bol „bieženec“ [z ruštiny: utečenec]. Vo Lvove videl, aký je skutočný komunizmus, a pochopil, že to všetko* bolo sfaľované, nepravdivé. Držal sa v ústraní, nemal žiadnych priateľov. Keď som odišla [z Lvova do Vilniusu], bol prakticky úplne sám. S otcom nemal dobrý vzťah. Natan v roku 1940 spáchal samovraždu.

V decembri 1939 som odišla do kibucu vo Vilniuse. Brat ma odprevadil na vlakovú stanicu. Otcovi som nepovedala, že odchádzam, lebo som sa bála, že ma nepustí. Napísala som mu však a napokon mi nejako odpustil. Išla som do kibucu, lebo som chcela odísť do Palestíny... Bolo to však nelegálne, papiere sa vybavovali v Rusku.

Na jar 1941 som dostala list od mamy, ktorý poslala zo Sosnovca do Vilniusu. List prišiel normálne poštou. Matka sa v ňom nevyjadřila úplne jasne, ale napísala, že jej je ľúto, že už nikdy neuvidí Natana. Odkiaľ vedela, čo sa stalo? Myslím si, že jej otec musel napísať. Predo mnou však Natanovu smrť zatajil... Keď som ten list dostala, požiadala som svojho priateľa Dudeka Goldberga, ktorý sa chystal do Lvova, aby zistil, čo sa stalo. Dudek mi priniesol správu, že Natan spáchal samovraždu. Vtedy som sa vrátila k otcovi do Lvova, bolo to v máji 1941. Vojna medzi Nemeckom a Ruskom vypukla o mesiac neskôr. Dudek Goldberg tiež odišiel do Lvova. Bol mojou prvou láskou: Dudek Goldberg z Radomu. Zoznámila som sa s ním v kibuci vo Vilniuse. Vo Lvove sme boli spolu len krátko. Neskôr vypukla vojna a on bol povolán do sovietskej armády. C'est tout – to je všetko. Zomrel v armáde. Každý to vedel: všetkých posielali na front bez akéhokoľvek výcviku, ako potravu pre delá.

**Natan Beitner, Irenin brat,
v 30.rokoch 20.storočia
1937**

Po návrate z Vilniusu sme sa s otcom usadili v tej izbe u Sewerinovcov. Mesiac nato prišli Nemci a vypukol pogrom proti Židom [4]. Vtedy môj otec zomrel. Aj ja som priamo zažila tento pogrom. Podarilo sa mi dostať z väzenia na Lackiego ulici, pretože som im ukázala dokument, ktorý som mala pri sebe. Nemec sa na mňa pozrel, bola som mladá, blondá a modrooká, možno som mu nepripadala ako Židovka. V každom prípade si prečítal „miesto narodenia: Magdeburg“ a požiadal, aby ma spolu s ďalšími dvoma dievčatami vyviedli z väzenia.

Keď mi pri pogrome zavraždili otca, ostala som úplne sama. Keď začali v meste vytvárať geto, utiekla som z Lvova. Rozhodla som sa ísť za mamou do Sosnovca. Zastavovala som vozy ťahané koňmi. Pamätám si, že vždy keď sme prechádzali okolo kríža, prežehnala som sa, aby si povozníci nemysleli, že som Židovka. Bola som veľmi opatrná... Spomenula som si, že v Olkuszi mám vzdialených príbuzných, a tak som sa tam vybrala. Dali mi peniaze, aby som mala na cestovné na autobus a vlak. Kúpila som si lístok a išla do Sosnovca.

Nemci mali podrobný zoznam všetkých, ktorí prešli z Generálneho gouvernementu do Ríše [5], pretože všetci títo ľudia museli požiadať o „Kennkarte“. Nemci ich zvolali na určené miesto stretnutia a aj ja som dostala príkaz, aby som sa tam dostavila. Nás mladých poslali do pracovného tábora. Takže vo februári 1942 som už bola v Oberaltstadtskom tábore. Dnes sa volá Horní Staré Město (Trutnov, ČR). Spočiatku to bol pracovný tábor. V továrni sa vyrábali nite. Pracovný čas bol napríklad od 2.30 do 14.30 hod. A potom sme museli upratať tábor, drhnúť podlahy a robiť všeličo iné... Žili sme v hrozných barakoch plných švábov. V tábore boli len dievčatá. S niektorými som sa skamarátila.

Dozvedela som sa, že v nasledujúcich mesiacoch po mojom odchode do tábora vzniklo v Sosnovci geto. Nachádzalo sa v časti Środula, medzi Sosnowcom a Będzinom. Moja rodina bola presťahovaná do geta. Začala som teda rozmýšľať o tom, ako dostať matku a sestry do tábora. Matka zatiaľ chodila po Sosnovci a prosila, aby ju vzali do tábora. Nakoniec sa niekto nechal prehovoriť a dali ju do nejakého transportu. Podarilo sa im dostať ku mne ešte pred konečnými deportáciami z geta v Środule. Ostatných členov rodiny odviezli do koncentračného tábora Auschwitz-Birkenau a všetci zahynuli. V tábore som bola s matkou a sestrami až do konca vojny. A všetky sme prežili.

Po vojne: rodina a migrácia

Po odchode z tábora som išla na nejaký čas do Salzburgu [do tábora DP [\[6\]](#)]. Nevedeli sme, kam ísť, a tak sme s mamou a sestrami chceli odísť do Izraela. V Salzburgu sme bývali v stajniach, ktoré boli prispôsobené na spanie. Zo Salzburgu sme išli do Nemecka.

Svojho manžela som spoznala v Nemecku ešte v roku 1945. Manžel pochádzal z Będzinu. Volal sa Szyja, pred vojnou Stanisław. Stanisław bol ľavičiar. Bol samouk, ale bol to človek s veľkými vedomosťami. Prekladal z nemčiny a z jidiš. Začal písať v 20. rokoch 20. storočia. Bol v Auschwitzu, Oranienburgu, Sachsenhausene, Dachau, Freimane [neidentifikované miesto], kde ho v roku 1945 oslobodili. Bol chorý na tuberkulózu, tak ho odviezli do nemocnice. Vzali sme sa 11. marca 1946, keď ho prepustili z nemocnice.

**Irena a Stanisław
Wygodzki po skončení
vojny 1947**

Obe moje sestry a matka sa priamo z Nemecka vydali do Palestíny. Aj ja som chcela ísť do Palestíny, ale môj manžel, poľský spisovateľ a komunista, veril, že jeho miesto je v Poľsku. Celý svoj život bojoval za socializmus, a keď bol konečne nastolený v Poľsku, chcel ho ďalej budovať. Keď sme sa brali, manžel si dal podmienku, že sa vrátíme do Poľska. A ja som súhlasila, lebo som ho milovala. Ľudia odchádzali do Palestíny, do Ameriky, na všetky možné miesta. Nikto sa nevracal do Poľska, pretože vedel, že tam vládne antisemitizmus.

Napokon sme teda dorazili do Varšavy. Manžel istý čas pracoval na ministerstve kultúry, neskôr už len z domu. Venoval sa iba písaniu. Ja som pracovala až do narodenia syna. V roku 1952 sa mi narodil Adam a neskôr dcéra Ewa. Je o tri roky mladšia ako Adam. Nebola som tradičná židovská gazdiná. Svoje deti som vychovávala sekulárnym

spôsobom. Rozprávala som im o ich pôvode. S manželom sme nikdy neskrývali svoju identitu. Hoci manžel nikdy nechcel ísť do Izraela, v roku 1967 sa predsa len rozhodol odísť [\[7\]](#). Antisemitizmus vtedy nepoznal hranice. Odišli sme v januári 1968. Celé obdobie pred našim odchodom bolo hrozné. Sledovali nás, odpočúvali nám telefón. Dokonca aj náš syn chcel odísť, pretože zažil antisemitizmus v škole... Aj moja dcéra zažila antisemitizmus.

V Poľsku si môj manžel zarábala peniaze ako spisovateľ, vydával knihy. Ale v Izraeli by ste nedostali veľa, ani keby vaše texty publikovali. Museli sme z niečoho žiť, a tak som deväť mesiacov študovala na škole pre kozmetičky v Tel Avive. Na prvé zákazníčky som čakala dlho, takmer rok. Pracovala som veľmi tvrdo, v Poľsku som sa naučila tvrdo pracovať. Neskôr som mala veľa zákazníkov. Manžel trochu písal a začal pracovať pre Jad Vašem [8]. Pripravoval pre nich definície pre Encyclopedia Judaica a tiež redigoval memoáre. Manžel bol však nespokojný s mnohými vecami v Izraeli: s ich prístupom k Arabom, ortodoxnými ľuďmi a s ich mocou v krajine. Vždy keď boli voľby, volili sme Stranu práce. Veľmi mu chýbalo Poľsko, chýbali mu priatelia a jeho minulosť. Nikdy nikam nepatrilo...

Potom sa začali problémy s deťmi. Náhle sa ocitli v inom svete. Podnebie, mentalita, všetko im bolo cudzie. Hoci sa snažili zapustiť korene, nešlo to. Syn sa rozhodol nadobro odísť z Izraela [v roku 1975 alebo 1976]. Oženil sa so Švajčiarkou [v roku 1985]. Cestovali po celom svete. Boli v Indii, na Novom Zélande, na Jamajke, v Južnej Amerike. Ich dcéra Sunshine sa narodila na Novom Zélande. Po nejakom čase strávenom v Španielsku sa dcéra zoznámila s Francúzom, za ktorého sa vydala. Žijú na juhu Francúzska a majú dve dcéry.

Manžel zomrel v roku 1992. Ja som však zostala v Izraeli i mnoho rokov po jeho smrti. Nakoniec som sa rozhodla odísť do Európy, aby som bola v kontakte so svojimi deťmi. Do Izraela som sa už neplánovala vrátiť. V roku 2000 som sa rozhodla odísť za dcérou (do Francúzska). Ukázalo sa však, že sa tam necítim dobre. Tak som sa vybrala do Varšavy s cieľom zistiť, ako to tu vyzerá a či sa tu dá žiť, pretože som si nikdy nepredstavovala, že sa do Poľska po odchode [v roku 1968] jedného dňa vrátim. Tak som sem prišla a som tu. Nevodí sa mi zle, ale ani nie úplne dobre, pretože necítim väzby na Izrael, Poľsko ani Francúzsko. Pripadá mi akási stratená – ani tu, ani tam. Som izraelská občianka, nemám poľský pas [9]. Poľské občianstvo mi bolo odobraté. Mohla by som sa pokúsiť získať ho späť, ale nie som si istá, či to stojí za to. Odrádzajú ma tie isté veci, ktoré ma odradili v Izraeli. Napríklad fanatici, ktorí sú všade rovnakí. Všetko je ťažké, a to najmä preto, že som sama. Viem, že mi už nezostáva veľa času, preto som veľmi rada, keď ma príde navštíviť syn alebo dcéra. Je tu dosť ľudí, s ktorými sa môžem občas porozprávať.

**Irena a Stanisław
Wygodzki pri
Tiberiadskom jazere 1973**

Napríklad z literárnych kruhov. Na živote židovskej náboženskej obce vo Varšave sa nezúčastňujem. Nikdy som sa nezúčastňovala. Nevidím dôvod, prečo by som mala teraz začať. Veľa čítam. Väčšinou o holokauste. Akosi nedokážem nechať minulosť za sebou.

Irena Wygodzka v roku 2004 2004

- [1] Keď bola v roku 1897 prvýkrát založená Svetová sionistická organizácia, vystupovala ako jednotný politický orgán, ale hnutie sa rozdelilo na politické strany vrátane Po'ale Tziyon, Mizrahi, Radikálnych sionistov a Revizionistických sionistov. Sionisti, ktorí sa postavili proti tomuto rozdeleniu hnutia, sa od roku 1923 začali nazývať všeobecnými sionistami a v roku 1931 vytvorili vlastnú medzinárodnú stranu.
- [2] Ha-Noar Ha-Ivri-Akiba bolo priekopnícke skautské sionistické mládežnícke hnutie, ktoré prejavovalo osobitnú oddanosť tradičným hodnotám judaizmu. Hnutie bolo založené v Krakove ako organizácia židovských študentov. V roku 1924 sa Akiba spojila s ďalšími židovskými mládežníckymi organizáciami v západnej Haliči. Skupina, ktorá sa od Akiby oddelila, neskôr vytvorila mládežnícke hnutie všeobecných sionistov Ha-Noar Ha-Tsioni, známe ako Ha-Noar. Akiba pôsobila v Poľsku a ďalších krajinách strednej Európy pred holokaustom aj počas neho. Jej členovia sa začali kolektívne usadzovať v Palestíne v roku 1930. Pred holokaustom dosiahlo hnutie približne 30 000 členov.
- [3] Nacistický termín, ktorý doslova znamená „Nemci“ a používal sa na označenie etnických Nemcov žijúcich mimo Nemecka. V povojnovom Poľsku sa slovo „Volksdeutsche“ považuje za urážku, synonymum pre „zradcu“. V rozhovore ho pani

Wygodzka nesprávne používa na označenie všetkých Slezanov, čo je pre sliezsku komunitu urážlivé. O tom, či Slezania tvoria osobitný národ, sa viedli dlhé a často násilné diskusie a v moderných dejinách boli často nútení alebo dokonca prinútení hlásiť sa k Nemcom, Poliakom alebo Čechom. V skutočnosti niektorí cítili väčšie spojenie s Nemeckom ako s Poľskom, ale tieto otázky identity sú mimoriadne zložité. Pri sčítaní ľudu nacistickým Nemeckom v roku 1940 bolo približne 400 000 – 500 000 obyvateľov Horného Sliezka automaticky zaradených do kategórie nemeckej národnosti a pani Wygodzka v rozhovore zjednodušene uvádza, že „všetci sa stali Volksdeutsche“.

*čo o komunizme vedel (pozn. prekl.)

- [4] Pani Wygodzka síce hovorí „pogrom“, ale v skutočnosti má na mysli tri udalosti: 1. 30. jún – 2. júl 1941 – prvý pogrom, deň, keď do mesta vstúpili nemecké vojská: stovky Židov boli zbité alebo zavraždené ako „pomsta“ za údajnú „kolaboráciu“ so Sovietmi a zločiny spáchané NKVD (v posledných dňoch júna 1941 NKVD zavraždila ukrajinských a poľských politických väzňov vo väznici vo Ľvove). 2. 25. – 27. júl 1941 – druhý pogrom, alebo aj „Dni Petliury“: masové vraždy Židov a lúpežné prepadnutia miestnymi ukrajinskými skupinami a niektorými Poliakmi, organizované a podnecované Nemcami, s celkovým počtom 1500 – 2000 obetí. 3. Akcia Einsatzgruppe C trvajúca od 2. do 16. júla 1941 v oblasti Ľvova s približne 200 obetami. Dovedna 7 000 obetí vrátane najmenej 5 000 Židov zabitých pri masových prestrelkách.
- [5] Poľské územia pod nemeckou okupáciou nemali rovnaké postavenie – západné časti vrátane Sliezka a Zagabria, kde žila Enina rodina, boli anektované Treťou ríšou, zatiaľ čo stredné a južné časti Poľska boli začlenené do generálneho gouvernementu. Generálnu vládu riadilo Nemecko ako samostatnú administratívnu jednotku z čisto logistických dôvodov.
- [6] Tábory pre vysídencov – dané tábory v povojnovej Európe vznikali najmä v Nemecku, Rakúsku a Taliansku. Boli to dočasné miesta pre utečencov zo strednej a východnej Európy a pre bývalých väzňov nacistických koncentračných táborov. Pôvodnou myšlienkou bolo čo najskôr ich repatriovať do krajín pôvodu, ale mnohí z nich

nemohli alebo nechceli byť repatriovaní z obavy pred prenasledovaním v dôsledku politickej situácie v ich krajinách.

- [7] Irena Wygodzka sa odvoláva na antisemitskú kampaň, ktorá vyvrcholila v roku 1968, ale jej spúšťačom bolo zapojenie krajín socialistického bloku na arabskej strane do blízkovýchodného konfliktu, v súvislosti s ktorým Moskva nariadila čistky v štátnych inštitúciách. Dňa 19. júna 1967 vtedajší prvý tajomník Poľskej zjednotenej robotníckej strany [PZPR] Wladyslaw Gomulka obvinil Židov z nedostatku lojality voči štátu a z toho, že verejne demonštrovali svoje nadšenie z víťazstva Izraela v šesťdňovej vojne. To znamenalo začiatok antisemitských čistiek. Poľsko tiež prerušilo diplomatické vzťahy s Izraelom. Dňa 8. marca 1968 sa na Varšavskej univerzite konal protest študentov. Ministerstvo vnútra reagovalo spustením tlačovej kampane a organizovaním masových demonštrácií v továrňach a na pracoviskách, na ktorých boli obviňovaní „sionisti“ a „tvorcovia problémov“. Po udalostiach z marca 1968 pokračovali vo všetkých štátnych inštitúciách od tovární až po univerzity čistky na základe národnostných a rasových kritérií a Židia boli nútení emigrovať. V rokoch 1968 až 1971 opustilo Poľsko 15 000 – 25 000 ľudí. Boli zbavení poľského občianstva a práva na návrat.
- [8] Jad Vašem je oficiálny izraelský pamätník obetiam holokaustu, múzeum, archív a pamätné miesto v Jeruzaleme.
- [9] Eni prišla o poľské občianstvo, keď v roku 1968 opustila krajinu.